

Βαλκανικοί Εθνικισμοί και Οθωμανικές δομές:

Παρουσίαση συνεδρίου (Ρέθυμνο, 13-14 Δεκεμβρίου 2003)

ΚΩΣΤΑΣ ΜΟΥΣΤΑΚΑΣ

Η ραγδαία τα τελευταία χρόνια ανάπτυξη των οθωμανικών σπουδών στην Ελλάδα έδωσε το έναυσμα ώστε, μέσα από τον προβληματισμό των οθωμανολόγων ιστορικών, αλλά και μέσα από το διάλογό τους με τους ιστορικούς του νέου ελληνισμού, να αναδειχτεί μία νέα προσέγγιση της ιστορίας των Ελλήνων σε σχέση με τον οθωμανικό παράγοντα. Μπορούν πλέον να τεθούν νέα ερωτήματα και να προταθούν ερμηνευτικά σχήματα που ξεπερνούν τον εθνοκεντρισμό και αντιλαμβάνονται το ελληνικό στοιχείο σαν συστατικό του οθωμανικού συστήματος.

Με αφορμή αυτή την ανάγκη επαναπροσέγγισης καίριων ζητημάτων της νεότερης ιστορίας, όχι μόνο σε σχέση με το ελληνικό στοιχείο, αλλά στο ευρύτερο βαλκανικό πλαίσιο, πραγματοποιήθηκε στο Ρέθυμνο στις 13 και 14 Δεκεμβρίου 2003 διεθνές συνέδριο με θέμα: «Η οθωμανική αυτοκρατορία και η άνοδος των βαλκανικών εθνικισμών, 1789 – 1832, συγκρούσεις, μετασχηματισμοί, προσαρμογές» (The ottoman empire and the rise of Balkan nationalisms, 1789 – 1832, conflict, transformation, adaptation). Το συνέδριο διοργάνωσαν οι τομείς Ιστορίας Νεοτέρων Χρόνων και Ανατολικών και Αφρικανικών σπουδών του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης, και πήραν μέρος ιστορικοί από διαφορετικές βαλκανικές χώρες. Σε σχέση με τον τίτλο και τη θεματική του συνεδρίου, πρέπει να τονιστεί ότι η αναφορά σε βαλκανικούς εθνικισμούς δεν έχει να κάνει με την ιδεολογική προσέγγιση του εθνικιστικού φαινομένου, αλλά χρησιμοποιείται σαν προσδιοριστικό δεδομένο της εποχής και του γενικότερου ιστορικού πλαισίου, μέσα στο οποίο εντάσσεται το περιεχόμενο των ανακοινώσεων που εγχορήγησαν.

Κεντρική θέση στη θεματολογία του

συνεδρίου κατέλαβε το γεγονός της Ελληνικής Επανάστασης σαν σημείο αναφοράς, που σηματοδοτεί την εκδήλωση των εθνικιστικών εγχειρημάτων στα Βαλκάνια. Έτσι, κατατάσσοντας τις ανακοινώσεις που εκφωνήθηκαν σε επιμέρους θεματικές ενότητες, διακρίνουμε πρώτα αυτές που χρονικά εστιάζουν την προσοχή της στην προ-επαναστατική περίοδο και, από θεματολογικής πλευράς, φωτίζουν πτυχές του γενικότερου ιστορικού πλαισίου της περιόδου. Σε κύριο ζητούμενο αναδεικνύεται η διερεύνηση της ανταπόκρισης, αντίδρασης ή προσαρμογής των ετερογενών ομάδων, που συνιστούν την κοινωνική βάση του οθωμανικού συστήματος, στις πολιτικές της κεντρικής εξουσίας και στις πρώτες μεταρρυθμιστικές προσπάθειες που εισάγει η τελευταία.

Στα πλαίσια αυτής της θεματικής, η Gergana Georgieva παρουσίασε το σύστημα επαρχιακής διοίκησης στα οθωμανικά Βαλκάνια, όπως αυτό είχε διαμορφωθεί στα τέλη του 18ου και στις αρχές του 19ου αιώνα. Ο Αντώνης Αναστασόπουλος, βασισμένος στο υλικό του ιεροδικαστικού αρχείου της Βέροιας, ανέλυσε όψεις των ιστορικών δεδομένων της περιόδου, ειδικότερα κατά τη δεκαετία του 1790, όπως την τοπική έκφραση των προσπαθειών εφαρμογής της συγκεντρωτικής πολιτικής του σουλτάνου Σελίμ Γ', καθώς και τη διάγκωση του φαινομένου της ληστείας, παράλληλα με τις προσπάθειες καταστολής της μέσω της πρακτικής του αρματολισμού. Στο πλαίσιο της διερεύνησης των σχέσεων εξουσίας σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο, ανάλογη συμβολή προσφέρει και το αρχείο του Αλή Πασά που φυλάσσεται στη Γεννάδειο βιβλιοθήκη. Μία πρόδρομη παρουσίαση των δεδομένων των ελληνικών εγγράφων του αρχείου προσέφερε ο Δημήτρης Δημητρόπουλος, δείχνοντας πως ο Αλή Πασάς επέκτεινε την επιρροή του με οικονομικού χα-

ρακτήρα μέσα, αξιοποιώντας την μακρόχρονη οθωμανική πρακτική της εκμίσθωσης των φόρων, αλλά και δωροδοκώντας, ώστε να οικειοποιηθεί το δικαίωμα εισπράξης των φορολογικών προσόδων του κράτους σε όλο και πιο διευρυμένη γεωγραφική βάση.

Δύο ανακοινώσεις, αυτές των Rossitsa Gradeva και Rachida Tlili Sellaouti, αφιερώθηκαν στην περίπτωση ενός άλλου από τους αυτονομημένους τοπάρχες της περιφέρειας, του πασά του Βιδυνίου Osman Pasvantoğlu (1789-1806). Αμφότερες τόνισαν την ανεξάρτητη εξωτερική πολιτική του και αναφέρθηκαν στο πλαίσιο των σχέσεών του με τις μεγάλες δυνάμεις. Η πρώτη μάλιστα επισήμανε τη δεκτικότητά του σε νεωτερικές ιδέες, που τροφοδότησε την ιδιαίτερα αρνητική στάση της Αυστριακής ηγεσίας απέναντί του. Η δεύτερη έδωσε ιδιαίτερη έμφαση στη σχέση του Pasvantoğlu με το γαλλικό παράγοντα.

Άλλη ομάδα ανακοινώσεων έστρεψε το ενδιαφέρον στην περίπτωση της Πελοποννήσου, και ειδικότερα στο σύστημα διαμεσολάβησης ανάμεσα στον χριστιανικό πληθυσμό και στην οθωμανική εξουσία. Η Μάρθα Πύλια διερεύνησε το ρόλο και τη θέση των χριστιανών προκρίτων στο πλαίσιο αυτής της διαμεσολάβησης, ενώ ο Δημήτρης Σταματόπουλος έδωσε έμφαση σε ένα πιο εξειδικευμένο αντικείμενο, στη λειτουργία του θεσμού του Δραγομάνου του Μωρηά (Tercüman Bey), παρουσιάζοντας την περίπτωση ενός από τους κατόχους του αξιώματος, του Γεωργίου Βαλεριανού. Στο χώρο των διαμεσολαβητικών θεσμών επικέντρωσε το ενδιαφέρον της και η Χριστίνα Φίλιου, ξεφεύγοντας όμως από τα πλαίσια της Πελοποννήσου και κινούμενη σε πιο ευρύ πεδίο αναφοράς. Η περίπτωση που εξετάσε αφορά το θεσμό του καϊμακάμη και ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν

οι γενικευτικές διαπιστώσεις της, ότι η επιρροή των εκμισθωτών φορολογικών προσόδων (περιλαμβάνονται και Χριστιανοί) μπορούσε να είναι μεγαλύτερη από αυτή των κατόχων υψηλών κρατικών αξιωματικών, ενώ η συμμετοχή των Χριστιανών στο διοικητικό μηχανισμό επιτυγχανόταν είτε ανεπίσημα, μέσω της ένταξής τους σε δίκτυα πατρωνίας, είτε επίσημα με το διορισμό σε κάποιο κρατικό αξίωμα (περίπτωση που αφορούσε ιδιαίτερα τους Φαναριώτες). Για να επανέλθουμε όμως στην Πελοπόννησο, η περίπτωση των τοπικών δεδομένων απασχόλησε και την Άννα Βλαχοπούλου, η οποία κινήθηκε στην άλλη πλευρά του εθνο-θρησκευτικού διπόλου και εξέτασε έναν από τους τοπικούς εκφραστές του οθωμανικού συστήματος εξουσίας, τα μέλη του στρατιωτικού μηχανισμού. Οι τελευταίοι δεν ήταν αμέτοχοι στις τοπικές κοινωνικές και οικονομικές διεργασίες, αντίθετα εμπλέκονταν ενεργά στις υποθέσεις του τοπικού πληθυσμού (μουσουλμανικού και χριστιανικού), λειτουργώντας σαν φορέας παροχής «προστασίας».

Κεντρική θέση στο θεματικό ενδιαφέρον του συνεδρίου καταλαμβάνει το γεγονός της Ελληνικής Επανάστασης, θεωρημένο μάλιστα από την οθωμανική οπτική, ή όψεις του, όπως αυτές φωτίζονται από τη μαρτυρία οθωμανικών πηγών. Έτσι, μία ομάδα ανακοινώσεων, που αφορούν σε ζητήματα άμεσα σχετιζόμενα με την Ελληνική Επανάσταση, μπορούμε να τις εντάξουμε σε ιδιαίτερη θεματική κατηγορία, διακρίνοντας τις κατά κάποιο τρόπο από τις ανακοινώσεις που εκτέθηκαν παραπάνω.

Στο μεταίχμιο βρίσκεται η ανακοίνωση του Παναγιώτη Στάθη, με θέμα τους στρατιωτικούς φορείς της εξεγερτικής δράσης, τους κλέφτες και αρματολούς. Διερευνήθηκαν οι τύχες της ένοπλης αυτής κοινωνικής κατηγορίας κατά την προ-επαναστατική περίοδο και διευκρινίστηκε ο ρόλος και η δράση τους στο πλαίσιο του οθωμανικού συστήματος. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι διαπιστώσεις του παραπάνω ερευνητή σε σχέση με τη λειτουργία των ομάδων αυτών ως φορέων αναπαραγωγής των οθωμανικών κοινωνικών δομών. Ειδικότερα σημεία που επισημάνθηκαν αφορούν την πολιτική του Αλή Πασά για την

οργάνωση και τον έλεγχο των αρματολικιών, την απόλυτη εξάρτηση από τον Αλή Πασά των άνεργων στρατιωτών – κλεφτών και αρματολών – που επέστρεφαν από τα Επτάνησα, το επαγγελματικό και βιοποριστικό πρόβλημα των κλεφτών, αρματολών και Σουλιωτών στα Επτάνησα, μετά το τέλος των ναπολεόντειων πολέμων, που τους καθιστούσε διαθέσιμους για δράση σε κάθε περίπτωση.

Ο Χρήστος Λούκος επισήμανε την ανάγκη ιστορικής επαναπροσέγγισης του θέματος της Ελληνικής Επανάστασης, την οποία έχει τονίσει και σε άλλες περιπτώσεις πρόσφατων ιστοριογραφικών συζητήσεων. Με βάση τα σημερινά δεδομένα (ανάπτυξη των οθωμανικών σπουδών στην Ελλάδα, επικοινωνία και διάλογος Ελλήνων και Τούρκων ιστορικών), η προτεινόμενη επαναπροσέγγιση μπορεί να οδηγήσει σε νέες κατευθύνσεις ερμηνείας των φαινομένων και πληρέστερα συμπεράσματα, αφού ληφθεί υπόψη και η οθωμανική διάσταση του ζητήματος: πρόσληψη των γεγονότων από την οθωμανική πλευρά (θέμα που το φωτίζουν, εκτός άλλων, και τα αρχεία της βρετανικής πρεσβείας της Κωνσταντινούπολης), μαρτυρία οθωμανικών πηγών, συνειδητοποίηση του οθωμανικού ιστορικού πλαισίου κατά την επεξεργασία των ερμηνευτικών σχημάτων.

Ειδικά σε ό,τι αφορά στη συμβολή οθωμανικών πηγών για τη μελέτη της Ελληνικής Επανάστασης, τρεις από τις ανακοινώσεις του συνεδρίου αποκάλυψαν ενδιαφέρον: πτυχές του ζητήματος. Ο Mehmet Seyitdanlioğlu παρέθεσε τη μαρτυρία οθωμανικών χρονικών της εποχής, για την ακρίβεια των χρονικών του Ahmet Cevdet Paşa και του Lütfi Efendi. Αναφέρθηκαν οι πληροφορίες των χρονικών αυτών στα κατασταλτικά μέτρα που λήφθηκαν εναντίον των Χριστιανών της Κωνσταντινούπολης, στον απαγχονισμό του Πατριάρχη, αλλά και ενός Μουσουλμάνου λόγω των σχέσεων του με τον πατριάρχη και τους Φαναριώτες. Στα χρονικά αυτά η Ελληνική Επανάσταση προβάλλεται σαν πρόβλημα εσωτερικής τάξης, το οποίο όμως, μετά την επέμβαση των μεγάλων δυνάμεων, αναδεικνύεται σε κορυφαίο ζήτημα ασφάλειας της αυτοκρατορίας. Τότε παρατηρείται και η

υιοθέτηση του όρου Yunan για να προσδιορίσει τον «Έλληνα» της επαναστατημένης Ελλάδας και τον υπήκοο κατόπιν του ελληνικού κράτους σε αντιδιαστολή με το Rum, που εξακολουθεί να χρησιμοποιείται ως δηλωτικό του Έλληνα κατοίκου της οθωμανικής επικράτειας. Και αυτό γιατί η παλαιότερη αντίληψη του millet-i Rum, που προσδιόριζε το σύνολο των ορθόδοξων Χριστιανών, χάνει όλο και περισσότερο την εννοιολογική γενικότητά της, όσο οι διαφορετικές εθνοτικές ομάδες, στις οποίες παραδοσιακά αναφερόταν, αποκτούν διακριτή παρουσία στην οθωμανική αντίληψη.

Χρησιμοποιώντας οθωμανικό αρχειακό υλικό (αναφορές και επιστολές επαρχιακών αξιωματούχων προς εκπροσώπους της κεντρικής διοίκησης) ο Hakan Erdem παρατήρησε επίσης ότι η παραδοσιακή αντίληψη της ενότητας της μουσουλμανικής κοινότητας διαρρηγνύεται από την ανάδυση ενός εθνοτισμού εκφρασμένου μέσα από την αντιδιαστολή ανάμεσα στους Αλβανούς Μουσουλμάνους και τους «Τούρκους». Η αρνητική πρόσληψη των Αλβανών διαμορφώνεται στο πλαίσιο ενός καταγγελτικού απέναντι τους λόγου, που επικεντρώνεται στην ανεπάρκειά τους στον πόλεμο κατά των επαναστατημένων Ελλήνων, στην έλλειψη ζήλου που επιδεικνύουν, στη «συμφεροντολογική» στάση που τους αποδίδει. Ο Βασίλης Δημητριάδης έστρεψε την προσοχή στα οθωμανικά αρχεία της Κρήτης και ανέδειξε την τοπικιστική αντίληψη που επικρατούσε μεταξύ των κατοίκων του νησιού, και που εκδηλώθηκε στην περίπτωση των Μουσουλμάνων κατοίκων με αφορμή τη διένεξή τους με την κεντρική εξουσία για την τύχη των δημιουργών περιουσιών των επαναστατών.

Τρεις τέλος ανακοινώσεις μπορούν να ενταχθούν σε ιδιαίτερη θεματική ενότητα που αφορά στη διαμόρφωση του ιστορικού πλαισίου μετά την εκδήλωση των πρώτων εθνικιστικών εγχειρημάτων και αποσχιστικών κινήσεων (σερβική επανάσταση, ελληνική επανάσταση, ανάδυση του ρουμανικού εθνικισμού στις παραδουνάβιες ηγεμονίες). Ο Viorel Panaite εξέτασε την περίπτωση των παραδουνάβιων ηγεμονιών με χρονικό σημείο εκκίνησης το 1774, και ανέλυσε πτυχές της οθωμανικής πολιτικής για

την προάσπιση των συμφερόντων της αυτοκρατορίας, κατά την περίοδο του ρωσο-οθωμανικού condominium στις ηγεμονίες. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει όμως η διαπίστωσή του ότι αργότερα, όσο οι ηγεμονίες βαδίζουν προς την αποδέσμευση από την οθωμανική επιρροή και την ενοποίηση, η ρουμανική αριστοκρατία επιδιώκει να νομιμοποιήσει την πολιτική και οικονομική ισχύ της στη βάση μιας κατασκευασμένης παράδοσης προνομίων παραχωρημένων από την υψηλή πύλη. Ο Čedomir Antić ασχολήθηκε με την περίπτωση της Σερβίας και διερεύνησε τις οθωμανικές επιδράσεις στη διαμόρφωση του πολιτικού συστήματος της αυτόνομης σερβικής ηγεμονίας έως το 1839. Ο Cengiz Kirli, από την άλλη, έστρεψε το ενδιαφέρον από την περιφέρεια στο οθωμανικό κέντρο, εκθέτοντας τη μαρτυρία μίας ιδιαίτερα σημαντικής αρχαικής πηγής, των αναφορών προς τη διοίκηση, που συνέτασσαν πληροφοριοδότες

της, με αντικείμενο τις γνώμες και τις αντιλήψεις των υπηκόων σύμφωνα με όσα συζητούν στις καθημερινές συναναστροφές τους. Το χρονικό πλαίσιο της διερεύνησης ορίζεται στην περίοδο 1835-1840, όταν έχουν ήδη εκδηλωθεί οι εθνικιστικές διαθέσεις στα Βαλκάνια. Έγινε έτσι προφανές το ιδιαίτερο ενδιαφέρον της διοίκησης για τις αντιλήψεις των «μειονοτικών», που αποκαλύπτουν αυτές οι αναφορές.

Το συνέδριο αυτό αναμφισβήτητα αποτελεί μία βάση εκκίνησης για την επανπροσέγγιση καίριων ζητημάτων της νεοελληνικής και γενικότερα της βαλκανικής ιστορίας στα χρόνια της εκδήλωσης των εθνικιστικών εγχειρημάτων και της αποδέσμευσης από το οθωμανικό σύστημα. Οι ανακοινώσεις που εκφωνήθηκαν ανέδειξαν σε μεγάλο βαθμό την οθωμανική διάσταση των σχετικών ιστορικών εξελίξεων σε επίπεδο υποβάθρου, παρέχοντας παράλληλα σημαντική συμβολή στη διερεύνη-

ση ειδικότερων πτυχών του αντικειμένου. Από την άλλη, οι αναφορές στην αντίστοιχη ιστορική εμπειρία άλλων βαλκανικών λαών προβάλλουν τη σημασία της συγκριτικής προσέγγισης σε ό,τι αφορά στον εμπλουτισμό και την πληρότητα των συμπερασμάτων. Επιπλέον, διαφάνηκε η πολυδιάστατη φύση του «οθωμανικού παράγοντα», ώστε ο τελευταίος να μην ταυτίζεται απαραίτητα με τους κρατικούς θεσμούς και τους φορείς της πολιτικής εξουσίας, αλλά να γίνεται αντιληπτός μέσα από το πλαίσιο αλληλόδρασης των διακριτών και ετερογενών ομάδων του πληθυσμού στο επίπεδο της βάσης της κοινωνίας.

Ο Κώστας Μουστάκας είναι ιστορικός διδάσκει στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης.

Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Βόλος, 11-13 Ιουνίου 2004

Διεθνές Συμπόσιο

International Symposium

University of Thessaly, Volos 11--13 June 2004

Θρησκευτικές συγκρούσεις: από την πολεμική στους πολέμους

Ύστερη Αρχαιότητα-18^{ος} αιώνας

Religions in Conflict: from Polemics to Wars Late Antiquity – 18th Century.

Marie-France Auzépy (Université de Paris VIII), Philipp Benedict (Brown University), Ενριέτα-Ρίκα Μπενβενίστε (Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας), Robin Cormack (Courtauld Institute, Λονδίνο), Denis Crouzet (Paris-Sorbonne), Μαρία Ευθυμίου (Πανεπιστήμιο Αθηνών), Μαρία Ευαγγελάτου (Dumbarton Oaks), Κώστας Γαγανάκης (Πανεπιστήμιο Αθηνών), Έφη Γαζή (Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας), James Given (Irvine, University of California), Πάρις Γουναρίδης (Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας), Δέσποινα Ιωσήφ (London University), Δημήτρης Κυρτάτας (Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας), Παρασκευάς Κονόρτας (Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας), Ora Limor (Open University, Τελ Αβίβ) Orestis Lindermayer (Πανεπιστήμιο Κρήτης), Robert Moore (University of Newcastle), Μαρία Βασιλάκη (Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας)